

Mälukirjanduse ökotoopiline potentsiaal

Epp Annus. Tere, Aleksander. Lugu tulemata jäänud tulevikust. Tallinn: EKSA, 2021. 232 lk.

Parim vastus küsimusele, kas romaani loo ümberjutustamine arvustuses rikub romaani lugemiskogemuse, pärineb inglise kirjanduskriitikult Michael Woodilt. Ta ütles, et ei karda kunagi kogu lugu ära rääkida, kuna teose, mille on suuteline ära rikkuma selle loo ümberjutustamine, on õigupoolest ära rikkunud juba see lugu. Epp Annuse teise romaani „Tere, Aleksander” puhul pole sellist rikkumist karta, sest esiteks on see hästi kirjutatud ning teiseks puudub selles harjumuspärase mõtte lugu kui niisugune. Lugeja satub natuke rohkem kui kahesaja lehekülje jooksul tunnistajaks üheksakümne viie aastase mamma Lia muljetest, mõtetest ja mälestustest koosnevale sisekõnele, millega too pöördub vaikimisi oma mõnekuise, neil hetkedel enamasti tema sülle magama toodud lapselapselapse Aleksandri poole. Laps oma peaaegu puhtas võimalikkuses inspireerib vanavanaema tema peaaegu puhtas paratamatuses ning tulemuseks on mõteline pärandusakt, mille käigus kantakse kõige vanemalt põlvkonnalt kõige nooremale üle nii igapäevasest eluolust saadud vahetud tajud, kaasaegse ühiskonna kirjeldused ja mõtestused kui ka nooruspõlvemälestused ning iseäranis laste kasvamise lood. Nii et lugusid on õigupoolest päris palju, aga kõik need leiavad aset ühe rohkem või vähem usaldusväärse mõtlus- ja meenutusteo sisesopis.

Meiega räägib üks väga vana inimene, kes enam kuigivõrd ringi ei liigu, kuid kelle teadvus on ärgas ja mälu hea – et nii ärgas ja nii hea, võib esmapilgul mõjuda suisa ebausutavalt, kui ei kerkiks silme ette kõrges eas Ilse Lehiste, kellele romaan on pühendatud. Sisekõne võimaldab võrdlemisi lühikeses tekstis kiiresti ja sujuvalt puudutada väga paljusid teemasid, motiive ja üksikasju, mida jutustaja teadvus vastu võtab, mällu kutsub ja sõnaliselt töötleb. Nii kõneleb mamma Lia näiteks oma talumaja ümbritsevast heinamaast, mille koloriit mähib ta iselaadsesse „heinaüksindusse”,¹ ning kirjeldab oma koduküla jätkusuutlikku korda ja mõistlikult planeeritud ruumi.² Samuti meenutab ta oma perekonna sinna kolimise lugu ja uue maja ehitamist lähedal asuva metsatuka sisse,³ annab katkehaaval aimu oma eellastest ja oma tudengipõlvest,⁴ elab pikalt ja sügavalt sisse oma laste kasvamis- ja kujunemislugudesse,⁵ jõudes nii

¹ „Seda tahaks isegi kogeda, Aleksander, sellist minemist, kus ei näe midagi muud kui taevast pea kohal ja sind tihedalt ümbritsevat heina, igas suunas, kõrred, kõrred, sekka mõni värvihelk, kollane, tumeroosa, midagi sinakat, ja ei tea, kas sellel on lõppu või kas selle lõpp ongi maailma lõpp.” (Lk 10–11)

² „Joonlauaga loodud maailm, majad kriipsu mööda joonde aetud. Majad just nii kaugel, et hüüdmist ei kuule, aga astumist vaevalt mõni minut.” (Lk 13)

³ „Aga seal metsa sees on täiesti teine tunne – siin elame nagu maailma serval, seal juba teisel pool serva.” (Lk 14)

⁴ „Naer ilma flirdita, õhtutäis, öötäis tantsu tantsu enese pärast – sest tantsul polnud midagi ühist eluga, tähenduste, suhete, sõnadega.” (Lk 45)

⁵ Neist igaühe juures mängib märgataval kombel olulist rolli püüdlus tegeleda mõne kunstiga – filmi, balleti, moe või muusikaga.

mõnelgi korral eksistentsiaalsete küsimusteni olemisest, ajast ja surmast.⁶ Peale selle vahendab ta varjundirikkalt looduse sügavat mõju,⁷ aga pöörab põhjalikku tähelepanu ka oma elu saatvale materiaalsele kultuurile ja selle ajaloo⁸ jne.

Kogu selle mälestuste- ja mõtetetulva kaleidoskoopilist mitmekesisust pole võimalik ega tarvilik ammendavalt kokku võtta, kuid igal juhul kohtame raamatus avara silmaringiga inimest, kes on tundlik ümbritseva suhtes ja tähelepanelik üksik-asjade vastu. Peale selle on ta kindla peale peaaegu eluõhtul,⁹ nii et tal jääb üle vaid enda ümber ringi või oma elule tagasi vaadata,¹⁰ samal ajal kui tulevikku kogu selle määramatus avatuses ja võimaluste paljuses kehastab ainiti imik, kellele ta

kõne on suunatud. Sellist omaduste ja olukorra kooslust arvestades on üsna ilmne, et mamma Iia pole üksnes ärgas vanainimene, vaid ka osav narratiivne tööriist, mis võimaldab seesmise kogemus- ja mäluruumi rikkust esile tõsta ja segamatult avastada, ning Annus kasutab seda võimalust suure loomismõnuga. Viimane väljendub romaani poeetilises mitmekesisuses, mida mu joonealused väljatõsted loodetavasti aimata lasevad – sest miks mitte olla lootusrikas ja mõelda, et erudeeritud vanainimese mõtted on ka süntaktiliselt sujuvad, kõlaliselt helisevad ja meeleliselt mõjusad? Selle mõjususe kaudu tagab romaan usutava kujutlusvõimelise ligipääsu ühe peaaegu elatud eluilma totaalsusele, mis enamikule meist pole (veel?) kättesaadav – ning selles mõttes on tegu tõelise fiktsiooniaktiga.

Aga milline on elu, millele mamma Iia (tagasi) vaatab? Mulle jääb mulje, et see on võrdlemisi harilik, (l)ootuspärane, mingis mõõdukas mõttes õnnelik elu. Julgeksin välja pakkuda, et kodanlik, aga mitte väikekodanlik. Selles pole suuri dramaatilisi pööranguid ega radikaalseid traumaatilisi nihetusi.¹¹ Ei kurdeta kiduva keha ega kuhtuva mälu üle. Ei osutata põhjalikumalt traagiliste ajaloo-sündmustele, mis nii pika elu jooksul peaksid kui tahes kaude ikka inimese elu mõjutama. Võib muidugi olla, et selliseid asju lihtsalt ei mainita, kuna neid ei peeta väikse lapse ees kõneväärseks – see annaks omakorda tunnistust tasakaalukast, maailmaga rahujalal elavast ja selles mõttes ikkagi õnnelikust ja õnnelikku lõppsadamasse jõudvast kõnelejust. Ja tööpoolest, teatav tark tasakaalukus jookseb läbi selle jutustajahääle, asjade kramplikku mahavaikimist või suisa sublimeerimist ei oska küll kahtlustada. Ka kõige mornimast meenutusest või mõttest

⁶ „Sest surelikkusel pole midagi tegemist vanusega, vaid pigem tedega, et oled silmitsi mõõtmata, mis ei ole sina ja mis neelab su alla. Mind neelab, jah, kiiremini, aga ikkagi ei tea ma sellest midagi, ükskõik kui mitu aastat juba elatud. Surm on ikka sama kaugel, ükskõik kui vana ka oleksid.” (Lk 93)

⁷ „Mäletan vananaistesuve nukrust rabas, liikumatut õhku, vaikset teadmist, et kohe-kohe saab kõik ümber ja tulevad tumedad pilvealused päevad.” (Lk 72)

⁸ Alates Virginia Woolfist inspireeritud pikemast mõtisklusest oma kunagiste tubade ja kirjutuslaudade kohta (lk 145–149) ning lõpetades tööpoolest ohtrate sedastustega oma perekonna toidukultuuri puutuvate tavade ja eelistuste kohta: „Miks jõuame alati toidu juurde, ükskõik kust me ka oma juttu ei alustaks?” (Lk 135)

⁹ „Kui olla üle üheksakümne, siis mõtleb igaüks vaid üht: millal surm tuleb? Kas on juba näha või läheb veel mõni aasta? Ja eks need vastused ole omal kombel just selle küsimuse vastused: tänan küsimast, on silmapiiril, aga täna veel hinge heitmas pole. Mine tea, võib-olla läheb veel mõni aasta.” (Lk 59)

¹⁰ „Ah küsid, Aleksander, et kuidas ma oma päevi siin veedan. Kohustusi ei ole, mida siis oma eluga peale hakata. Ootan kannatlikult surma saabumist ja mõtlen, et elu elatud? No selles mõttes on tõesti elatud, et enam pole vaja eriti midagi teha.” (Lk 96)

¹¹ Laste teismee draamad, mida küll üksikasjalikult kirjeldatakse, on elu üldises raamistuses ju samuti võrdlemisi ootuspärased.

immitseb helgust – tulenegu see siis lihtsalt elutervest ilmavaatest või hoopis äraseletatusest, mida võiks võimaldada kõrge iga. Sestap väidan, et põhimisel tasandil puudub Annuse romaanis konflikt. Ning teiseks tundub, et „Tere, Aleksander” kuulub ühte tänapäeval ohustatud (ja hoopis omal moel modernistlikku) liiki: see on mälu-kirjandus, olemata traumakirjandus. Kui siin ongi traumat (näiteks mamma Iia laste kujunemislugudes), siis piirneb see n-ö mõõduka isiklik-psühholoogilise tasandiga¹² ega ole kui tahes allegoorilisel viisil laiendatav rahvuslik-ajaloolisele väljale. Viimase aja eesti kirjandust silmas pidades on see väga värskendav, kuna romaani taustal saab kiiresti selgeks, kui tihedalt on mälu ja trauma olnud omavahel põimunud – või kuivõrd endastmõistetavalt on teaduslik-teoreetiline diskursus pannud trauma määrama ja põhjendama iga-sugust mäletamistegevust. Mäletamises ja meenutamises, nii nagu see on esiplaanil romaanis „Tere, Aleksander”, pole lühiseid, millega tihtipeale märgitakse puuduliku või painajaliku mineviku traumaatilist ületulva (seetõttu) segadust tekitavast ja sumbunud olevikust. „Mitte miski ei lähe meelest ära, Aleksander, kõik on alles” (lk 49) – nii võiks tõdeda ka minajutustaja Ene Mihkelsoni kolmes viimases romaanis, kuid nois oleks sel tõdemusel hoopis teistsugune toon, tähendus ja tagapõhi. Annus näitab oma romaaniga, et nauditavalt mäletada ja mäletatut mõtestada saab kirjanduses ka klaarilt, tasakaalukalt, isegi helgelt. Kas see meeldib või mitte, sõltub esmajoonest tunnetuslikust haakuvusest mamma Iia sisekõnelaadiga. Mulle meeldib.

¹² „Üksindus on teismelistel, Aleksander, kui oled viieteist-kuueteist-seitsmeteist-kaheksateist-javeelgi-aastane, siis oled üksi, kohutavalt, õudselt üksi oma siseruumis, mida kellegagi jagada ei saa. [...] Ja see esimene üksindus ei lähe kunagi, ka kaheksakümne aasta pärast meelest ära.” (Lk 48–49)

Võiks aga tolstoilikus vaimus urgitseda: kui romaanil „Tere, Aleksander” puudub põhitasandi konflikt, siis mis teeb sellest igal juhul huvitava teose? Jätsin selle esialgu meelega mainimata, kuna see kihistus pole sugugi kogu aeg esiplaanil ning moodustab teoses võrdlemisi väikese osa: romaani tegevus toimub aastal 2066. Veel enam, vastu viimasel ajal valdavaid kirjanduslikke hoovusi toimub see ökoloogilisele utoopiale (ökotoopiale) lähenevas Eestis, kus kogukondlik korraldus ja tehnoloogiline areng on häälestatud selleks ajaks enam-vähem saavutatud jätkusuutlikule elule, mille tahke on võimalik romaanist leida.

Külas, kus mamma Iia elab, toitutakse suuresti kohalike talude ja ökoaedade toodangust, harva tellitakse midagi maakonnapoest juurde (lk 20–21). Seal on veebirakenduse kaudu hallatav krediidsüsteem, mis võimaldab parasjagu tarvilike kohalike tööde tegemise eest „külaraha” teenida ja tänu sellele muu kohaliku toodangu ostmisel korralikku soodustust saada (lk 26). Külas töötavad näiteks korvduvkasutatavate mähkmete vahetuspunkt ja kanalaenus ning mitmed tootmisasutused (pagaritöököda, meierei), kus pensionärid saavad külaraha eest käia vabatahtlikuna abitöid tegemas (lk 26–29). Kaugemalt kui sada kilomeetrit tellitud kaupadele lisandub eraldi maks („üle saja maks”, lk 25), mis ühtlasi hoogustab kohaliku tootmist ja tarbimist. Sisse on seatud „Esimese Lapse küla”, kus vanemad, kelle elukaaslased on nädalaid hommikust õhtuni mujal tööl, saavad koos lapsega pikemalt elada, teiste vanematega kohustusi jagada ja üksteisele toeks olla (lk 25). Lapsed, kes on koolitööga järje peal, võivad iga teise kolmapäeva kodus õppida (lk 75). Majapidamistes on abiks isikustatud virtuaalassistendid (Iia kutsub enda oma hellitavalt Tupsuks, lk 22–23), ahju pole tuld lubatud teha ilma korstnabakteriteta

(lk 64) ning üldise elektriringluse asemel saadakse (taastuv)energiat tarbimislimiidiga külavõrgust (lk 64), „rohekaardilt” saab küsida hinnangu erinevate paikade elurikkusele (lk 67). Külarahva pesu peseb kogukonnale ostetud pesurobot, mis välistab intiimasjade käitlemisel „võõra silma tunnet” ning „suudab iga pesutüki ära tunda”, nii et „pole vaja lapakaid külge ömmelda nagu nõukaajal” (lk 65). Saame teada, et „alles kahekümnendate lõpus mindi täielikult karbitaara peale üle ja saadi karbitaara kogumisautomaadid püsti” (lk 52–53); et 2030. aastatel oli liha söömine „olematuks kulunud” ning 2042. aastal keelati tavapoodides ja toitlustuskohtades lihamüük ja jäid vaid „üksikud erilitsentsiga luksuspood” (lk 50). Kõige üldisemas plaanis innustatakse käsitööd (mis toob meelde XIX sajandi utoopilise *Arts and Crafts movement*¹³) ja kunstidega tegelemist kas või amatööri tasemel (see motiiv on omane juba varauusaegsele utoopiale). Ning mis kõige märkimisväärsem: kaitseväge „ei võeta kui inimsõjalist üksust, vaid kui eluilmakaitset” (lk 169), kaitseteenistuses on esikohal keskkonnanaitseteenistus, mille iga ajateenija peab läbima (lk 170).¹³

Enamikul nendest tahkudest ei peatuta kuigi pikalt. Samuti ei esitata neid üheskoos esiletõstetult nagu mina siin, vaid jooksvalt muu mõtiskelu taustaks – st utoopiline ekspositsioon pole teksti ülesehituses esil.¹⁴ Kuid juba ülaltoodud loe-

telu peaks veenma, et „Tere, Aleksander” on eesti kirjanduse esimene täiemahuline ökotoopiline romaan. Elu pole selles hästi elatud mitte üksnes individuaalsel, vaid ka kogukondlikul tasandil. Vanainimese puhkepohhi suhteline rahumeelsus asetub kohakuti kestliku ühiskonna suhtelise õnneseisundiga ning pole palju eeldada, et suuresti võrsubki sellest. Nende kahe tasandi põimumine väljendub ühtlasi teose (esteetilises, utoopilises) terviklikkuses.

Jutustamisaja paigutamine ligi poole sajandi kaugusesse paremasse tulevikku seab mamma Iia mäletamistöö niisiis sootuks uudsesse perspektiivi, annab sellele harjumuspärasest vägagi erineva otstarbe. Mida sellega õigupoolest saavutatakse? Sellega saavutatakse nihestus, mida Fredric Jameson peab tunnuslikuks igasugusele tulevikku kirjeldavale ja praegusaja suhtes kriitilisele teadusulmekirjandusele: praegune olevik valatakse otsustavalt ümber „millegi tulevase kindlakujuliseks minevikuks”.¹⁵ See tähendab, et tekstis kirjeldatud tulevikühiskond hakkab kui tahes kaudsel viisil paistma praeguste reaalsete otsuste tagajärjena, aga sedakaudu sisendatakse omakorda sümboolselt, et praegustel isiklikel või ühiskondlikel otsustel on ülepea kaal ja tagajärg, et ajaloo pealtnäha segamatut ja ettemääratud pidevust (või kui eelistada vastupidist, siis kontrollimatult kaootilist juhuslikkust) on siiski võimalik katkestada või soovitud suunas mõjutada. Utoopiline pole selliste tekstide juures niisiis mitte tingimata kirjeldatud tulevikühiskond ise (ehkki seda muidugi ka), vaid pigem fiktsionaalne, st

lõputult imestama. Teose nendest tahkudest tegi Maarja Pärtna autoriga intervjuu (Realistlik kujutus paremast maailmast. Intervjuu Epp Annusega. – Müürileht 2022, nr 120, juuli-august, lk 24–25).

¹⁵ F. Jameson, *Archaeologies of the Future*. London: Verso, 2005, lk 288.

¹³ See idee pole nüüdisaegsele utoopilisele mõttele võõras, Fredric Jameson on seda põhjalikumalt arendanud oma „Ameerika utopias” (vt F. Jameson, *An American Utopia: Dual Power and the Universal Army*. London–New York: Verso Books, 2016).

¹⁴ Asjaolu, et mamma Iia selle uue ühiskonna üksikasju väiksele lapsele mõttes ette kannab, ei mõju kirjanduslikus plaanis sugugi ebatõenäoliselt, sest kui üldse millegi, siis just uute elukorraldussüsteemide ja tehnoloogiliste seadeldiste üle on vanainimesed suutelised

üksnes fiktsiooni kaudu toimiv viis, kuidas tekst teisendab lugeja suhet olevikku ning sedakaudu võimestab teda. Just selle võimestamise funktsioonis on Annuse romaanis tulevikuajas kõnelev 95-aastane jutustaja, kelle meenutused meie lähitulevikust ja olevikust, käesoleva sajandi algusest, siirdeajastust ja kaugemastki, nõukogude ajast loovad praegust olevikku täienisti endasse haarava põlvkondadevahelise pidevuse. Siit avaneb mälu kirjanduse ökotoopiline potentsiaal: mamma Iia kui narratiivne tööriist kannustab mõtlema miks mitte ka nii, et kui oleme jõudnud stagnaajast siia, kus oleme praegu, siis võime siit edasi jõuda mõne jätkusuutlikuma tulevase ühiseluvormi poole – kui vaid piisavalt tahame ja koos pingutame.

Täpsemaid meenutusi selle kohta, kuidas praegusest olevikust paremasse tulevikku jõuti, Annus oma romaanis kuigi võrd ei jaga (teose alapealkiri ütleb, et tegu on looga „tulemata jäänud tulevikust”). Ning alati võib vaielda visandatud tuleviku realistlikkuse või usutavuse üle. Kuid poliitiliste protseduuride üksikasjalikke kirjeldusi ei peaks ühelt kirjandusteoselt tingimata eeldama. Ja karta on, et mis tahes kirjanduslikud tulevikunägemused

ei pea kunagi täienisti vastu nende mõttelisest põhjalaskmisest äraspidist naudingut ammutava ainiti pragmaatiliselt meeles-tatud nüüdisaegse n-ö teostajatüübi tuleproovile. Aga kirjandusteos võiks inspireerida ja „Tere, Aleksander” inspireerib kindlasti: see kannustab mõtlema parema ja kestlikuma maailma võimalikkuse peale ning toob selle (nii temaatiliselt kui ka poeetiliselt) mitmekesise mäletamisakti kaudu kujutluslikku käeulatusse. Sel on potentsiaali suurendada üldist vastuvõtlikkust alternatiividele ning ärgitada nende poole püüdma. Ajastul, mil tegelikkus kipub düstoopiat ületama ning katastroofinarratiivide roll on masstootmisest tuleneva üheülbastumise tõttu muutunud hoiatavast ettevalmistavaks, ärgitavast lööki pehmendavaks, mõjub niisugune utoopiline romaan nagu värske tuuleõhk. (Õnneks puhub seda tuult teisalgi.) Praegu painava sõja ja pandeemia taustal võib seda olla kontrastne lugeda, kuid ehk just selliseid sümbolseid (l)ootusakte ongi kirjanduselt vastukaaluks kõige rohkem tarvis.

JAAK TOMBERG